

BISKUPSTWO POZNAŃSKIE

(PROBLEMY BADAWCZE ŚREDNIOWIECZNYCH DZIEJÓW)

Archidiecezja poznańska, jedyna dotąd z biskupstw polskich, mogła obchodzić (1968) millenium swego historycznego istnienia. Z tej okazji został wydany przez ks. Alfonsa Schletza tom trzydziesty „Naszej Przeszłości”, zawierający rozprawy i studia z dziejów tego najstarszego w Polsce biskupstwa. Mogło się już wówczas wydawać, że to biskupstwo posiada wystarczająco opracowaną swoją historię, wszak istnieje niezmiernie cenne dzieło ks. Józefa Nowackiego: *Dzieje Archidiecezji Poznańskiej* (t. 1: *Kościół katedralny w Poznaniu. Studium historyczne*; t. 2: *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*). Historycy wysoko stawiają oba tomy, szczególnie jednak drugi, o którym powiedziano, że obecnie nie stać jednego człowieka na zebranie tak obfitego materiału źródłowego, jak to uczynił ks. J. Nowacki, ani na tak wszechstronne opracowanie zagadnień ustrojowych biskupstwa w długim okresie tysiącletnich dziejów. Okazuje się jednak, że historiografia tego biskupstwa naznaczona jest nadal białymi plamami zagadnień i tematów, które czekają na opracowanie od podstaw lub na pogłębione badania historyczne. Dotyczy to nie tylko dziejów kapituły katedralnej poznańskiej, którymi także zajmował się ks. J. Nowacki, a nawet we wstępie do pierwszego tomu oznajmił: „Trzeci tom poświęcony Kapitulie Metropolitalnej w Poznaniu. Gotowa już pierwsza jego część rozpatruje jej ustrój, majątek i dzieje. Druga część obejmie w alfabetycznym układzie wykaz jej członków ze zwięzłymi o nich wiadomościami biograficznymi” (s. V).

Tytuł pierwszego tomu: *Kościół katedralny w Poznaniu* nie zapowiada obszernej rozprawy, którą autor umieścił zaraz po wstępie na temat początków biskupstwa poznańskiego (s. 1—51). Zajął się w nim także zagadnieniem charakteru prawnego pierwszych biskupów w Polsce: Jordana i Ungera. Po znanych historykom studiach Paula Kehra i Władysława Abrahama, które obaliły dość powszechny pogląd o zależności Jordana i Ungera od me-

tropolii magdeburskiej, przyjęto tezę, że byli oni biskupami misyjnymi. Nazwy „biskup misyjny” nie daje im żadne źródło historyczne, ale przyjęto ją niemal jako pewnik, gdyż nie widziano innej alternatywy. Ks. J. Nowacki ukazał taką alternatywę, opowiadając się za istnieniem od 968 r. erygowanego przez papieża biskupstwa w Poznaniu i za bezpośrednią zależnością obu biskupów poznańskich od Stolicy Apostolskiej, zanim to biskupstwo nie weszło w skład metropolii gnieźnieńskiej. Lojalnie zaznaczył jednak, że istnienie w X w. biskupstw wprost zależnych od Stolicy Apostolskiej wymaga szczegółowych badań, nie uznał bowiem za wystarczające podanych przez siebie przykładów takiej zależności.

Teza ks. J. Nowackiego powoli jednała sobie zwolenników, choć do dzisiaj odrzuca ją niejeden historyk. Wprawdzie ukazało się we wspomnianym trzydziestym tomie „Naszej Przeszłości” dość obszerne studium na temat *Charakteru prawnego biskupów Jordana i Ungera* (s. 43—123), podające historię problemu, a przede wszystkim bazę źródłową nowej tezy, lecz i to nie wystarczyło.

Spominki gnieźnieńskie podają: „W roku Pańskim 968 Jordan został ustanowiony pierwszym biskupem w Polsce, a zmarł w 984”. Data śmierci, uznawana przez historyków za pewną, wyznaczała na 1984 r. kolejne (trzecie) milenium Kościoła w Polsce. Choć Jordan jest praojcem całego episkopatu polskiego, skromnie obchodzono to milenium. Było ono jednak okazją do urzędzenia w Poznaniu (oprócz nabożeństwa w katedrze o lokalnym wymiarze) dwudniowej (23—24 listopada 1984), ogólnopolskiej konferencji naukowej. Zorganizowała ją Komisja Teologiczna Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, która od przeszło siedemdziesięciu lat (zał. 1916) skupia wielkopolskie środowisko teologiczne, w tym także historyków Kościoła. Dzięki jej współdziałaniu z Komisją Historyczną tegoż Towarzystwa można było nadać Konferencji charakter bardzo kompetentnego spotkania mediewistów, reprezentujących kilka głównych ośrodków tej dyscypliny w Polsce.

Zamierzeniem organizatorów było ukazać nie tylko postać bpa Jordana i jego działalność, ale także przybliżyć jak najpełniej ten okres historyczny, w którym tkwią korzenie państwa polskiego, Kościoła w Polsce i kultury polskiej. Przyjęto więc jako ogólny temat konferencji: „Początki kultury chrześcijańskiej w Polsce w X wieku”.

Konferencja stała się forum, na którym doszło do zaprezentowania wyników badań historyków i archeologów, zajmujących się dziejami chrześcijaństwa w Polsce pod różnym kątem widzenia. Oprócz mediewistów odtwarzających przeszłość w oparciu o źródła pisane, odnoszące się bezpośrednio do Polski, wypowia-

dali się historycy ustroju Kościoła, ukazując sytuację prawną poszczególnych kościelnych form organizacyjnych na świeżo chrystianizowanych w średniowieczu ziemiach. Wypowiadali się także znawcy dziejów misji, przedstawiając praktykę misyjną Kościoła w omawianym okresie jego dziejów, która nie mogła nie być stosowana na ziemiach polskich. Cenne były konfrontacje tych poglądów historyków z zaprezentowanymi wynikami badań archeologów i historyków sztuki. Słusznie podkreślano w dyskusji, że takie interdyscyplinarne spotkanie mediewistów ubogaca wiedzę historyczną o polskim średniowieczu, zwłaszcza, że nie można liczyć na odkrycie nowych źródeł pisanych z X w., trzeba więc korzystać z wykopalisk archeologicznych i analizy treści przekazów ikonograficznych.

Redakcji „Naszej Przeszłości”, szczególnie ks. Janowi Dukale, należą się słowa uznania i serdecznej podziękii za przyjęcie do druku materiałów z konferencji naukowej n.t. „Początków kultury chrześcijańskiej w Polsce”. Odpowiada to charakterowi tego zasłużonego czasopisma, które podkreśla w swoim podtytule, że zawiera także studia z dziejów kultury katolickiej w Polsce. Publikowane obecnie materiały służą jej głębszemu poznaniu, podobnie jak zebrane i czekające na druk materiały z drugiej konferencji naukowej w Poznaniu (27—28 marca 1987), tym razem nazwanej „Poznańskim Seminarium Mediewistycznym n.t. Pochowku pierwszych władców Piastowskich w katedrze poznańskiej”. Zorganizowane tak samo przez Komisję Teologiczną PTPN zgromadziło polskich i zagranicznych mediewistów, z uwzględnieniem szerszego niż poprzednio zakresu badań: nie tylko historyków Kościoła, historyków kultury i sztuki, ale także archeologów i lingwistów (w związku z napisem na nagrobku Bolesława Chrobrego).

Na obu spotkaniach mediewistów nie zdołano doprowadzić do wyjaśnienia wszystkich problemów badawczych. Uściślono i skonfrontowano poglądy naukowe w wielu punktach, dotyczących pierwszego okresu dziejów kultury chrześcijańskiej w Polsce. Nie tylko pośrednio, ale w większości tematów bezpośrednio zyskało na tym poznanie dziejów Kościoła lokalnego poznańskiego.

Materiały, w tym tomie „Naszej Przeszłości” zamieszczone, pogłębiają znajomość początków biskupstwa poznańskiego i dają tezie ks. J. Nowackiego wszechstronniejsze uzasadnienie.

Nie wyczerpują jednak problematyki badawczej średniowiecznych dziejów tego biskupstwa, szczególnie od XI do XVI w. W owych dziejach kapituła katedralna poznańska odgrywała niebagatelną rolę. Przydałoby się choć to częściowe opracowanie ks. J. Nowackiego o jej ustroju i majątku. Wbrew temu, co autor zapowiedział, że jest gotowa pierwsza część tomu o kapitule, nie

została ona opublikowana, nie znaleziono jej również w spuściźnie po ks. Nowackim (zm. 1964). Na próżno szukano jej w papierach, przekazanych Archiwum Archidiecezjalnemu w Poznaniu przez rodzinę, bez rezultatu pytano o nią każdego, kto mógł wiedzieć. W tej sytuacji ks. Konrad Lutyński podjął zupełnie od nowa badania nad dziejami kapituły katedralnej poznańskiej. Ze względu na ograniczone czasowo możliwości badawcze zajął się jej dziejami w XVI w., w interesującym okresie przełomu polskiego średniowiecza kościelnego i czasów nowożytnych. W swej cennej dysertacji doktorskiej przedstawia całość tych dziejów. Do publikacji w „Naszej Przeszości” oddał tylko część pracy o majątku kapituły, lecz i to usuwa jedną z białych plam w historiografii biskupstwa poznańskiego.

Stale istnieje potrzeba dalszych badań nad dziejami tego biskupstwa w średniowieczu. Dotyczy to kapituły katedralnej, dotyczy też monograficznego opracowania innych instytucji diecezjalnych, a nawet biografii biskupów. Niedostatek takich opracowań dostrzega się obecnie, gdy w Poznaniu przystąpiono do redagowania dwutomowej *Encyklopedii Wielkopolski*, która obejmuje wiele haseł z dziejów Kościoła w tym regionie.

Możliwości badawcze są duże. Wskazują na nie wydane w ostatnich latach dwa tomy (VI i VII) *Kodeksu Dyplomatycznego Wielkopolski*, będące suplementem dla poprzednich tomów (wydanych I—IV w XIX w., oraz V na początku XX w.). Obejmując dokumenty z lat 1174—1400 i 1401—1415, przynoszą historykom szereg dotychczas nieznanych lub co najmniej niedostępnych w publikacjach źródeł. Najczęściej dotyczą one Kościoła i pozwalają dokładniej poznać jego dzieje w Wielkopolsce. Wydawcy obu tomów podają, że w Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu przejrzeli „wszystkie piętnastowieczne księgi konsystorza poznańskiego, podobnie akta biskupie i akta posiedzeń kapituły z tego czasu. Wykorzystano zbiory dokumentów oryginalnych i luźnych kopii, ponadto wszystkie kopiariusze biskupstwa i kapituły poznańskiej. Rozpisano także sumariusz dokumentów poznańskiego kolegium wikariuszy katedralnych, sporządzony u schyłku XVIII w. przez kanonika poznańskiego Mateusza Zymchanowskiego, według zaginionego dziś kopiariusza dokumentów wikariuszy z przełomu XV i XVI w.” (T. VI s. XI—XII).

Wskazane źródła w Archiwum Archidiecezjalnym są dobrze znane historykom z Informatora, opublikowanego w *Dziejach Poznania i Województwa Poznańskiego. Informator o materiałach archiwalnych* (t. 2 s. 237—487). Należą do nich księgi wpisów: biskupie, kapitulne i konsystorskie, zaczynające się od 1405 r. Właśnie ich większe niż dotąd wykorzystanie przez historyków moż-

liwiłoby przedstawienie pełnego obrazu dziejów biskupstwa poznańskiego w XV w.

Zawsze jednak zwraca się największą uwagę na początek tych dziejów. Dobrze więc, że w „Naszej Przeszości” ukazują się historyczne materiały, dotyczące początków kultury chrześcijańskiej w Polsce i ściśle z nią związek biskupstwa poznańskiego.